

oftare sina läsare att ordentligt tänka igenom det som nyss framstod som självklart. Med denna uppgift lyckas Schoug väl. Hans konsekventa intimitetslinje ställer mycket på huvudet och det är välgörande. Hans avhandling utträtar därutöver ett pionjärbete i åtminstone två avseenden. *Intima samhällsvisioner* anvisar en väg ut ur den lokalt fixerade etnologi, som, trots att den är full av förtjänster, har svårigheter att metodologiskt hantera den kultur som brukar benämnas "den postmoderna". Vägen heter mediaanalys och det området är det andra på vilket *Intima samhällsvisioner* är nyskapande. Där uppenbarar sig en ny och mycket angelägen etnologisk forskningsuppgift: frågan om hur det lokala och det mediala samverkar. Den kunde kanske Fredrik Schoug ta tag i, nu när han är FD? Han besitter i varje fall den kompetens, som uppgiften kräver – det har han bevisat med sin avhandling.

Magnus Berg, Umeå/Göteborg

Magnus Bergquist: *En utopi i verkligheten. Kolonirörelsen och det nya samhället*. Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige 21. English summary. Göteborg 1996. 323 s., ill. ISBN 91-85838-23-3.

Koloniträdgårdsstudier leder för många tankarna till 1960- och 70-talens längtan efter välintegrerade lokalsamhälleliga gemenskaper. Det var sådana etnologer då gärna lyfte fram som korrektiv till det komplexa och problemfyllda storsamhället. Med Magnus Bergquists avhandling – *En utopi i verkligheten. Kolonirörelsen och det nya samhället* – får koloniträdgårdarna nya betydelser då de skildras som experimentfält och innebördsrika metaforer för "det moderna projektet".

Liksom naturen ofta fått stå modell för samhällets ordning – för att förklara och legitimera – har koloniträdgården haft en roll både som en *modell av*, som komprimerar och konkretiserar abstrakta samhällsförhållanden, och som en *modell för*, som visar hur det goda samhället bör anordnas. De Geertzka begreppen används inte av avhandlingsförfattaren, men han hävdar att studiet av koloniinstitutionen kan ge ny kunskap om de visioner som påverkat och omformat svenskt vardagsliv från 1900-talets inledning och till våra da-

gar. *En utopi i verkligheten* handlar därmed också om maktanspråk och maktfördelning i en samhällsstruktur under förändring.

Nybyggarsamhälle eller trädgårdsstat

Avhandlingens uppläggning kom en aning oväntat för mig som opponent och recensent. Jag hade föreställt mig en studie som konkret (och kanske i mer idyllisk 70-talstappning) skildrade kolonisternas liv och odlar- mödor, arbete och samvaro. Men det är alltså inte kolonin som social miljö som granskas i *En utopi i verkligheten*. Istället finns här beskrivningar och analyser av "hur organisationen var uppbyggd, vilka strukturer och förståelseramar som styrde arbetsdelning, beslutsfattande, inflytande, legitimering av maktanspråk, olika typer av motstånd, dess former och innehåll" (s. 15).

Kolonirörelsen tolkas som en miljö där handgreppen prövades inför folkhemsbygget, med koloniträdgårdarna som modellsamhällen med utopins kvaliteter. På tidigare obrukade områden byggdes framtiden i miniatyr, laboratorier för experiment kring förhållandet mellan människa, samhälle och natur. Det var ny mark som bröts, med möjligheter för klassöverskridande samarbete där olika agenter för det moderna försökte bryta med det gamla. Här gällde t.ex. idén om fullvärdigt medborgarskap – en man, en röst – medan den kommunala rösträtten fram till 1920-talet var kopplad till beskattning/ekonomisk förmåga. Här skapades medborgarsamhällen där förhållandet mellan styrande och styrda definierades på ett nytt sätt.

Kolonierna bestod individen med resurser, men kan också ses som disciplineringsanläggningar. Det moderna projektet rymde känslan av att fritt kunna utforma sitt liv och sin identitet i en tid av social och geografisk mobilitet, där upplysta och jämlika medborgare hade lika chanser. Men moderniteten kan också ses fokusera på disciplinering och inordnande, där livet ska läggas tillräta, där det gäller att tukta det utlevande och skapa ordning, en trädgårdsstat där individuell handlingsfrihet beskärs med vetenskapligt skärpta sekatorer för att uniformera människomaterialet.

Kolonins dubbla väsen

Kolonirörelsen är svår att fånga och etikettera. Den sågs ibland som samhällsomstörtande av de borgerliga.

Den kunde samtidigt av arbetarrörelsens företrädare framstå som ett konspiratoriskt försök att binda arbetare vid passiviserande fritidsspyssel. Avhandlingsförfattaren pekar på hur koloniträdgårdarna också i andra sammanhang skildrats som ett oklart gränsland mellan produktion och reproduktion, mellan stad och land, natur och civilisation, fritid och arbete.

Kolonin hade från början detta dubbla väsen, med rötter i 1800-talsutopisternas drömmar om att finna ideala relationer mellan individen, samhället och naturen. Istället för att som i det framväxande moderna samhället göra skarp skillnad mellan arbete och fritid stod kolonin för samlat arbete, boende och fritid. Och då nya kolonityper växte fram, där odlandet fick stå tillbaka för t.ex. havsbad och rekreation, tillkom ytterligare konnotationer. Nu hade kolonierna mer med hälsa och välbefinnande att göra än med produktion av grönsaker och rotfrukter.

I ett större sammanhang illustrerar detta hur produktionen som identitetsskapande begrepp fick ge vika för en betoning av fritid och konsumtion, områden där individuella livsvärden kunde realiseras med hjälp av sköna blomster och större stugor. Fritidens menings-sammanhang påverkades förstas av erfarenheter från olika håll, men även på kolonin skapades värden och symboler som bar in på andra livsområden. Det leder författaren till en diskussion om historiematerialismens markering av arbetsfärens hegemoni: "I själva verket ter det sig svårt att definiera ett entydigt centrum för produktionen av sociala relationer och menings-sammanhang. De tar form i fritiden lika väl som på arbetsplatsen, i kolonierna lika väl som på andra fritids-arenor med sina egna handlings- och uttrycksformer..." (s. 26).

Det konfliktlösa samhället

En koloniträdgård är enligt uppslagsboken "ett kommunägt jordområde, i allmänhet beläget i eller i utkanten av en stad och upplåtet för odling av köksträdgårdsväxter. Koloniträdgårdar utarrenderas till enskilda för viss tid och mot viss avgift" (*Bra Böckers Lexikon*, 1977). De första kolonierna i vårt land anlades i Landskrona och Malmö på 1890-talet med socialdemokraten Anna Lindhagen som en av rörelsens viktigaste missionärer. Föreningen Göteborgs koloniträdgårdar bildades år 1905 med motivet att detta skulle förbättra

arbetarhushållens kosthåll och kostvanor. Men dessutom ansågs att även själen och karaktären kultiverades under odlarmödan – en homologi som gärna lyftes fram: "En djupt anlagd och känslig natur får ute i trädgården känna den frid han förgäfvets söker bland stadens buller. En rå eller själfisk natur kan förfinas och blifva hjälpsam under inflytande af hans omvårdnad. För den hvilken värdshuset är en stark lockelse kan den egna täppan blifva en ännu starkare", allt enligt Anna Lindhagen (enl. Bergquist s. 70).

Det unika med kolonin som samhällsexperiment är att klasserna här avsågs blandas för att gemensamt utveckla referensramar och förebilder. Kolonin var platsen att utprova ett konfliktlöst samhälle. På kolonin skulle det visas att arbetarna var fullgoda medborgare om de bara fick chansen. Då väl den materiella och sociala misären var undanröjd – med hjälp av god organisation, jord och en kolonistuga som bidrog till hemtrevnaden – skulle en mer skötsam livsstil etableras. Genom att arbetarna tillfrågades om de ville medverka och därmed behandlades som likvärdiga medborgare utmanades också den av mer konservativa krafter omhuldade filantropin, vars fundament var ett långt mer patriarkaliskt samhällsskick än det som nu var under framväxt.

Koloniområdets läroplan

Det kulturella i kolonirörelsen framgår övertygande av det systematiska upplägget, som minner om andra vetenskapliggörande processer i tiden. Först konstaterades att individen genom vilja och handlingskraft kan förändra sina levnadsvillkor, därefter går man till verket, sorterar livsområden, funktioner och betydelser. Lotter om 250 m² utlades i rutnät i rektangulära kvarter. Gemensamma vägar, dränering, vattenledning, lekplan, avträden etc. ordnades. Stolpar och rutnät kom snabbt upp för att markera kolonins särart. Stängsel skyddade mot tjuvar, men förhindrade inte insyn – det var en poäng då täpporna borde ligga öppna för allas blickar och på så sätt ytterligare missionera för verksamheten. Samma överblick skulle råda inom området, där inga häckar högre än en meter fick anläggas och blott dvärgfruktträd fick planteras. Typhusritningar för lämpliga stugor liksom regler för färgsättning upprättades. Fast bosättning var förbjuden. Planeringen spaltar noggrant upp olika projekt och terrängavsnitt, där varje

staketpinne och gröda har sin plats, i motsats till den samtida oregerade staden "där människorna var utelämnade åt fattigdom, sjukdom och brist på framtids-tro" (s. 257).

Den "dolda läroplanen" avsågs gradvis forma kolonisten till inordning och anpassning även i ett större system. Koloninområdets alla delar kunde ses utgöra ett organiskt sammanhang vars funktioner föreföll naturgivna. Det gällde förstås även genusbaserade organisationsprinciper. Industrialismen hade genom lönearbetet förstärkt uppdelningen mellan mannens och kvinnans sociala områden. Koloniträdgårdens unika egenskap sades vara att den kunde förena den stora och den lilla världen på ett sätt som tillät både manlig produktion och kvinnlig re-produktion utan att familjen splittrades upp. "Familjen som produktionssystem kan idealtypiskt beskrivas på följande sätt: de ekonomiska värden i form av varor som mannen producerade i trädgården genom att 'förädla' frön och lökar till grönsaker, frukter och blommor, fördes sedan till hemmet där kvinnan genom matlagning, syltning, saftning och pyntning av hemmet transformerade dem till sociala värden vilka cirkulerade mellan makarna och mellan föräldrar och barn. Kvinnan re-producerade de värden mannen producerat och fick dem att framstå som omsorg och hemtrevnad" (s. 117).

Om den allmänna ordningen på så sätt – idealt – var noggrant reglerad, så gällde det i ännu högre grad själva odlandet där framgång nåddes genom rationell och kalkylerande framförhållning. Kolonisterna hade att göra avvägningar mellan det nyttiga (= det ätbara) och det estetiskt tilltalande. För att växten skulle kunna fostras på rätt sätt borde kolonisten lära sig dess speciella egenskaper och detta helst på latin. Moralen skulle då stärkas undan för undan, särskilt blom- och grönsaksodlande ansågs dana karaktären och kunna "kultivera" den mest förrådde individ.

Grängångare och revoltörer

Om kolonin var ett bildningsprojekt, var då kolonisterna alltid med på de begränsningar i handlingsfriheten som detta innebar?

Bergquist skildrar kolonirörelsen som ett gränsländ, en plats med möjligheter för grängångare och grängsöverskridare. Här möttes människor från olika stadsdelar och samhällsklasser och synliggjorde gränserna.

Ändå redovisas ganska få exempel på sociala och kulturella dramatisörer i texten. Kanske hade sådana kunnat ges liv via intervjuer, men inga sådana har gjorts eftersom förf. velat arbeta med "auto-etnografiskt material", dvs. sådant som genererats i det sammanhang och av de människor studien utforskar. Han har således inte velat blanda samtida material med senare tillkomna intervjuer. De få revoltörer som finns gestaltade är hämtade från de styrelse- och medlemsmötesprotokoll som varit viktigare källkategorier för författaren. Här är kolonisten som målade huset i svenska flaggans färger istället för – som seden påbjöd – rött och vitt. Och här är mannen som istället för svenska flaggan hissade en röd fana för att markera politisk hemvist. Detta trots att kolonin skulle vara ett apolitiskt rum. Andra disciplinproblem skildras genom centralstyrelsens hanterande av lokala koloniststyrelsers längtan efter större autonomi. Om medlemmarna och lokalstyrelserna blev alltför frimodiga sågs detta som tecken på att de inte var mogna uppgiften – så fort de släpptes utan kontroll förvildades de, precis som grönsakslanden.

Höga ideal och låg potatis

Koloniverksamheten hade stor framgång i Göteborg. 10 år efter starten omfattade föreningen fem områden där sammanlagt 500 familjer hade sommarnöje. Vid 25-årsjubileet fanns nio kolonianläggningar med sammanlagt 1.395 trädgårdar.

Vad var då orsaken till denna succé och vilka var odlarmödans drivkrafter? Föreningsstyrelsens perspektiv uttyds som rätt idealistiskt. Här var arbete tillvarons mening, det gav styrka och välbefinnande att arbeta i en sund trädgård, i guds fria natur – även om den var arrenderad av drätselkammaren. Kolonisternas motiv förefaller ha varit mer pragmatiskt/instrumentellt. De levde i en samlar- och jägareekonomi där allt måste tas tillvara. Man kunde med Sven B. Ek säga att där koloniträdgården för styrelsen var "en strategisk borgerlig men också symboladdad emancipatorisk handling", var den för arbetarna primärt "en ekonomisk handling" ("Föremål som handling – exemplet kolonin." I Arvidsson, Alf m.fl. (red.) *Människor och föremål. Etnologer om materiell kultur*. Stockholm 1990, s. 104).

Det var emellertid inte tillåtet att saluföra varor från lotterna, eller satsa på enstaka grödor, t.ex. potatis för

hela slanten, för att samla ett överskott att byta bort. Nej, kolonin skulle utgöra ett frirum höjt över det vardagliga livets umbäranden. Potatis hörde till de obildade växterna och potatisodling ansågs inte bidra till att förverkliga kolonirörelsens målsättning. Potatisen framstår som något av en nyckelsymbol, antingen oförfinad fattigmansföda och brännvinsråvara – eller en del av försörjningsstrategin och därmed en markör av självständighet och oberoende av överhet. Även i potatisfrågan utvecklar Bergquist ett resonemang som är starkt besläktat med Sven B. Eks: "Man skulle kunna säga att koloniträdgården har ett kollektivt syfte och potatislotten ett individuellt" (*Kolonins sista strid*, Göteborg 1990, s. 9).

Koloniområdets laddningar

Koloniträdgårdarna har laddats med olika betydelser under sin nu 100-åriga svenska historia. Med 1960-talet kom t.ex. nya grupper till kolonierna. Tidigare fanns här övervägande yrkesutbildade arbetare och lägre tjänstemän. Nu konstaterades en ökning av antalet högutbildade bland dem som sökte koloniträdgård och priserna ökade explosivt. Politiker, antikvarier, massmedia och olika aktionsgrupper skrev in kolonierna i nya sammanhang – som kulturhistoriskt värdefulla områden eller som antites till det sterila och kommersialiserade samhället. I hägnet av miljonprogrammets nybyggen lyftes de välintegrerade koloniområdena fram som uttryck för stadens positiva möjligheter. "Kolonierna förenade två till synes oförenliga kvaliteter: grönska och lantlighet kombinerat med stadsmässig täthet. Den lilla röda stugan på landet placerades begreppsmässigt mitt i staden" (s. 57). Och här var som sagt etnologerna villiga uttolkare.

För mig gäller detta också idag. Koloniområdenas anakronistiskt primitiva och lätt prilliga miniatyrlantlighet är kanske refuger att rädda sig upp på från bilarnas och elektronernas motorvägar. Måhända behövs de därför i high-tech-samhället än mer än tidigare – se där en ny konnotation!

Den vetenskaplige kolonisten

Bergquist berättar i sitt förord hur han som barn fascinerad cyklade förbi de mystiska kolonigemenskaperna som han inte ägde tillträde till. Samma upplevelser hade jag. Barndomens koloniområden var främmande

territorier med okända regelverk, men det gav poäng i kompiskretsen att våga sig in där och knycka något ätbart. Det gällde att på de smala, slingrande stigarna mellan lotterna göra snabba grab-and-run-attacker, gärna med hjälp av någon kompis på hårdtrimmad Puch och med ledig pakethållare. Jag vet vad man odlade, jag minns med välbehag den svala, aningen söta smaken av nystulen rova. Men i övrigt brydde jag mig föga om koloniträdgårdsområdet eller dess invånare. Föga anade jag att kolonilanden gömde sådana radikala futurister, att dessa ilsket rabarber- och morotsbevakande kärringar och gubbar i själva verket bar släktskap med de framåtblickande och modernitetsbejakande folkhemspionjärer som Bergquist lyft fram.

Bergquist är själv ingen späd primör i trädgårdssammanhanget, han är tvärtom något av en expert på området. Ja, vi skulle kunna se honom som ett slags kolonist också som forskare. Att döma av hans bidrag i den litteraturlista som avrundar avhandlingsarbetet är det just det lilla formatet som tilltalar honom. Han ordnar och donar i sin vetenskapliga täppa, han rensar och röjer bland lottens ogräs och bråte, han värnar om det skarpt avgränsade empiriska fältet för att koppla grepp på de större visionerna. Om kolonilotten är ett miniatyrrjordbruk för produktion av köksväxter och sköna blomster, så är den också Bergquists mikrokosmos utifrån vilken han producerar både små kökstankar och större och vackrare kulturanalytiska tankeexperiment.

Låt mig slutligen återknyta till den här recensionens första rader och 1960- och 70-talens längtan efter "byn i storsamhället", dvs. avgränsade gemenskaper och överblickbara lokalsamhällen. I en nyligen utkommen etnologisk handbok skriver Orvar Löfgren: "Vad vi sökte var 'goda kulturer' rika på gemensamma erfarenheter, delade ritualer och traditioner. Etnologerna uppfattade sig som sändebud mellan sådana förbisedda grupper och 'storsamhället', och vi var ofta inte särskilt medvetna om i vilken hög grad vi såg dessa lokalsamhällen genom medelklassens glasögon" (*Vardagslivets etnologi, Reflektioner kring en kulturvetenskap*. Stockholm 1996, s. 54).

Koloniträdgårdsetnologin av år 1996 visar förstås nära släktskap med övningarna av äldre märke, men här finns också ett kunskapsdjup och analytisk mognad som imponerar. Att se det stora i det lilla kräver att

forskaren är mycket väl insatt i sitt ämne och förmår placera det i ett aktuellt vetenskapligt sammanhang. Magnus Bergquist har lyckats mycket väl med detta.

En utopi i verkligheten är en värdefull och väldisponerad avhandling som bör bli flitigt läst och citerad av kulturforskare som ger sig i kast med "det moderna projektet" och söker insikter om den nya tid som randades med industrialisering och urbanisering.

Anders Björklund, Stockholm

Bo G. Nilsson: *Folkhemmets arbetarminnen. En undersökning av de historiska och diskursiva villkoren för svenska arbetares levnadsskildringar*. Nordiska museets Handlingar 121. Nordiska museets förlag, Stockholm 1996. 296 s., ill. English summary. ISBN 91-7108-410-X.

Den stora insamlingen

Från mitten av 1940-talet och fram till 60-talets början genomförde Nordiska museet en serie insamlingar av arbetarminnen. Uppmot 35.000 sidor text och 4.000 fotografier samlades in. Nästan 2.000 människor avgav berättelser om sina liv och dessa berättelser utgör det ramverk kring vilket etnologen Bo G. Nilsson byggt sin avhandling *Folkhemmets arbetarminnen. En undersökning av de historiska och diskursiva villkoren för svenska arbetares levnadsskildringar*.

Insamlingen av det som kan kallas arbetarminnen var ovanligt tidig och omfattande här i Sverige. Samtidigt tycks detta stora material ha använts sparsamt i forskningen. Detta förhållande utgör ingången till Nilssons undersökning. Han konstaterar att arbetarminnena tycks hänföra sig till ett speciellt tidsskede i Sveriges historia: Folkhemmets konsolideringsperiod. När arbetarminnena gavs ut fick de nästan en ställning som demokratiska monument. Nilsson vill ifrågasätta denna ställning och istället fokusera på en maktaspekt. Frågorna kring materialet mynnar ut i följande syftesformulering: *att beskriva och analysera de villkor under vilka medlemmar av en underordnad samhällsklass berättat sina minnen i publikt sammanhang*.

För att kunna analysera dessa villkor vill Nilsson sätta in insamlingen i ett historiskt sammanhang. Minst

lika viktigt är att han vill placera in dem i ett *teckenspel* inom ett *diskursivt sammanhang*.

Nilsson refererar till Michel Foucaults studier kring den moderna vetenskapens framväxt på 1800-talet. Kunskap nåddes genom att tränga igenom undersökningsobjektens ytskikt och blottlägga och synliggöra det som fanns under. Vetenskapens uppgift blev att tränga allt djupare ned för att nå kunskap. Den skulle inte bara blottlägga utan också lyfta upp, katalogisera, ordna, identifiera, diagnosticera, dvs. utföra en *diskursiv praktik*, vilket också innebar att placera in i en ordning, en *diskursiv formation* och inte minst, sprida kunskapen utifrån en *subjektposition*.

Subjektpositionen var också en maktposition. Genom diskursen avgörs vad som kan sägas och inte, vad som betraktas som sant eller falskt, vad som överhuvudtaget är meningsfullt att säga. Att i sin tur blottlägga vetandet kallade Foucault *genealogisk analys* och det är en sådan analys Nilsson vill genomföra.

Studien berör i allra högsta grad etnologjämnets historia och i första kapitlet, "Att utforska folklivet", frågar sig Nilsson vilka *möjlighetsbetingelser* de tidiga folklivsforskarna hade. Varför skulle något som kallades folklivet undersökas? En orsak fanns i 1800-talets gryende nationalism. Det gällde att hitta det ursprungliga, enkla och rena som kunde tydliggöra det innersta väsendet hos språket och folket. I början av 1900-talet ändrades fokus i ämnet till att handla om folkseder. Under den nivå som folkdiktningen utgjorde gick det att rekonstruera ett ursprungligare och vardagligare skikt i vilket folksederna fanns. Variationerna i de folkliga sedkomplexen skulle systematiseras med vetenskaplig noggrannhet, dvs. typologiseras, med en term hämtad från arkeologin.

Det var inte nuet som skulle studeras utan det som varit; historien skulle blottläggas lager för lager fram till den rena roten. Detta speglade en evolutionistisk grundsyn där den mänskliga kulturen, precis som biologin, rörde sig från utvecklingsstadium till utvecklingsstadium. Det viktiga var att blottlägga det mest äkta och karaktäristiska för varje utvecklingsläge, vilket ledde till en jakt efter den *autentiska* folkkulturen.

Det äkta i folkkulturen, vare sig det handlade om diktning, seder eller materiell kultur, kallades för *minnen*. Och det här var inte vilka minnen som helst, utan nationens gemensamma sådana. Dessa minnen formu-